

UOT 801.311

GÖYÇƏ GÖLÜ HÖVZƏSİNİN TOPONİMLƏRİ**BAYRAMOV ASLAN ƏHMƏDXAN oğlu***Sumqayıt Dövlət Universiteti, professor***TAĞIYEVƏ RUHIYYƏ İSABALA qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, doktorant**e-mail: sevashah@mail.ru**Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, hidronim, fitonim, oronim, zoonim*

Cənubi Qafqazın əvvəlki xəritələrinə, yəni XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərindəki çap olunan kiçik məştblı rus hərbi və məxfi xəritələrinə nəzər saldıqda Cənubi Qafqazda (Ermənistan, Gürcüstan, Azərbaycan və onlara yaxın olan ərazilər) toponimlərin türk qatı mövcud olmuşdur. Bununla bağlı 1903-cü ildə Tiflisdə çap olunmuş hərbi və məxfi xəritəyə baxmaq kifayətdir. (7) Bu kartoqrafik adlar 1889-cü ildə Tiflisdə çap olunmuş “Svod”da da öz əksini tapmışdır. Çox təəssüf ki, Qərbi Azərbaycanın müasir xəritəsinə nəzər saldıqda 1 dənə də olsun türk mənşəli yer-yurd adı qalmamışdır. Gürcüstanda da türkmənşəli toponimlərə qənim kəsilmişlər (4.231). 1930-cu illərdən dövlət səviyyəsində başlayan addəyişməni erməni sovinistləri 1990-cı ildə başa çatdırmışlar. İndi “Ermənistan” adlanan ərazinin yer-yurd adları coğrafi obyektlərlə bağlı olmayan uydurma erməni adlarıdır. Lakin yer adlarının dəyişdirilməsinə elmi-tarixi mövqedən yanaşmayan alimlər də vardır. V.A.Juckevic adlı rus toponimisti Ermənistanın – Qərbi Azərbaycanın müasir toponimiyasını baxmadan 1980-ci ildə yazdığı «Общая топонимика» əsərində ağına-bozuna baxmadan qeyd edir ki, Ermənistanın toponimiyası etnik cəhətdən hamısı erməni mənşəlidir. (8.46) Heçə ola bilər ki, gəlmə ermənilərin Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlılara qarşı, eləcə də onların yaratdığı maddi-mədəniyyət abidələrinə qarşı dəfələrlə törətdikləri soyqırımdan Juçkeviciin xəbəri olmasın.

Rusiya – İran və Rusiya – Türkiyə müharibələri dövründə (1828, 1820, 1854, 1878, 1914-1918) rus çarlarının, daha sonra bolşevik rəhbərliyi zamanında (1920, 1948, 1990) İran, Türkiyə, Kırım, Livan, Suriya, İraq, Suriya və digər yerlərdən “qaxtagan” erməniləri gətirib. Cənubi Qafqaza, xüsusilə Azərbaycan türklərinin toplu yaşadıkları Qərbi Azərbaycan, Gəncə, Qarabağ, Şamaxı, Bakı və s. mərkəzə yaxın yerlərə yerləşdirmişlər. Hal-hazırda da ermənilər işğal etdikləri Qarabağ və ətraf rayonlara yenə də Suriya, Livan və İraqdan köçən yezdi kürd və erməniləri yerləşdirir və yaşayış məntəqəsi adlarını da dəyişdirməkdədirlər. Bu hadisələrə ikili standartla yanaşan dünya ölkələri erməni işğalına, etnik təmizləməyə göz yumur. Erməni işğalında olan ərazilərdə maddi-mədəniyyət abidələri məhv edilməkdədir.

Yuxarıda göstərilən illərdə rus hərbi və erməni cetələrinin təzyiqi ilə və ya “kəonüllü köçürmə” adı altında azərbaycanlılar öz dədə -baba torpaqlarından qaçqın düşmüş, didərginə çevrilmişlər. Hal-hazırda 1 milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı qaçqın və köçkün vəziyyətində yaşamaqdadır.

Bununla belə, milli-etnik tariximiz və mədəniyyətimizin daşıyıcıları olan minlərlə yer-yurd adları, torpaqla heç bir etnik bağlılığı olmayan uydurma erməni və ya gürcü adları ilə əvəz edilmişdir. Hal-hazırda Borçalıda da böyük ənənəsi olan və azərbaycanlıların toplu yaşadıkları bir çox kəndin adı gürcüləşdirilmişdir. Adların belə dəyişdirilməsi o kəndlərdə yaşayan insanlara mənəvi əzab verir. Bu ona bənzəyir ki, hər hansı bir müsəlmanın adını dəyişdirib xristian adı verəsən.

Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları da televiziyaadakı çıxışlarının birində qeyd etdi ki, əsrin əvvəllərindəki xəritələrə baxmaq kifayətdir ki, ərazilərin kimə aid olduğu məlum olsun.

Doğrudan da belədir, əsrin əvvəllərində, çap olunmuş rus hərbi topoqrafik xəritələrinə nəzər saldıqda nəinki Qərbi Azərbaycanda, eləcə də bütöv Cənubi Qafqazda toponimlərin türk qatının

geniş arealda olmasına məəttəl qalırsan. Həmin xəritədə istənilən ərazilərin –Ağbaba, Zəngəzur, İrəvan, Pəmbək, Vedi, Lori, Borçalı, Sığnaq bölgələrinə nəzər yetirdikdə bunun şahidi olursan. Hər dağın, hər daşın, hər çayın, hər kəndin, bütövlükdə hər bir coğrafi obyektin adı türk mənşəlidir. Başqa bir adı zərrəbinlə gəzsən, belə yoxdur. Buna misal olaraq Göyçə gölü hövzəsinə baxmaq kifayətdir.

Adı hələ “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda xatırlanan Göyçə gölü //Göycə dəniz// hövzəsindəki 100-dən çox yaşayış məntəqəsi adlarına, yəni oykonimlərə nəzər yetirdikdə ərazinin toponimiyasının 100% türkmənşəli şəxs, tayfa, relyef və su mənbəyi adlarından törəndiyi məlum olur. Sahəsi 1200 km², dəniz səviyyəsindən 1900 metr hündürlükdə olan Göyçə gölünə 28 çay tökülür. Ən dərin yeri 83 mtrdir (1.433). Uzunluğu 150 km olan Zəngi çayı mənbəyini bu göldən alır Araza tökülür.

Böyük bir ərazini əhatə edən Göyçə hövzəsinin toponimlərinin hamısı türkmənşəli onomastikaya söykənir. Azərbaycan, həm də türk dilinin qayda –qanunları əsasında yaranmışdır. (2.198-200) Bu toponimlərinin hər birinin linqvistik xüsusiyyətləri vardır. Onları leksik-semantik və qrammatik baxımdan belə qruplaşdırmaq olar:

1. Göyçə hövzəsindəki oykonimlərin leksik –semantik xüsusiyyətləri.
 - a) Tayfa və şəxs adlarından törənən etnooykonimlər: Qanlı, Polad, Sorca, Cəkurlu (çaxırlı), Böyük Qaraqoyunlu, Kiçik Qaraqoyunlu
 - b) Şəxs adlarından törənən antropoykonimlər: Saleh, Babacan, Mədinə.
 - c) Ləqəb və şəxs komponentlərindən ibarət olan antropoykonimlər: Can Əhməd, Sarı Yaqub, Hacı Muğan, Kosa Məmməd, Qara İman və s.
 - d) Oronimlərdən –relyef adlarından törənən orooykonimlər: Alaçıqqaya, Qaraqaya Cantəpə, Şahmeydanı, Şahdağ (dağ), Adatəpə Qızıldağ (dağ), Böyük Ağdağ, Kiçik Ağdağ, Altuntaxt, Ağyoxuş, Dəlikdaş, Dərə və s.
 - e) Hidronimlərdən –su obyekt adlarından törənən hidrooykonimlər: Çaykənd, Gölkənd, Turş su, Gölkənd, Cödəkbulaq, Qırxbulaq, Göysu, Qoşabulaq və s.
 - f) Filonimlərdən – bitki adlarından törənən fitooykonimlər: Yarpızlı, Kəvər, Alçalı, Çubuqlu və s.
 - g) Zoonimlərdən – heyvan və quş adlarından törənən zo-oykonimlər: Göyərcinli, İnakdağı, Ördəkli.
 - h) Müxtəlif toponimlər (xaraba, pəyə, kənd və s.) vasitəsilə düzələn oykonimlər: Qızılxaraba, Təzəkənd, Başkənd, Rəhimkənd, Yanıxpəyə.
2. Göyçə hövzəsindəki oykonimlərin morfoloji xüsusiyyətləri

Göyçə hövzəsində yayılmış oykonimlərin bir qismi müxtəlif şəkildə düzəltmə sözlərdən törənmişdir. Bu şəkildələr həm apelyativ, həm də onomastik leksikada əks olunur. Amma bütün morfoloji şəkildələr toponimiyada əks olunmur.

–lu şəkilçisi ilə: Qanlı, Tüstülü, Yarpızlı, Hətəmxanlı, Cıvıxlı, Ördəkli, Bıqlı, Çamırlı, Cəkurlu //Çaxırlı, Vəliağalı və s.

–lıq şəkilçisi ilə: Aşağı Qaranlıq, Yuxarı Qaranlıq.

–ca şəkilçisi ilə: Aşağı Şorca, Yuxarı Şorca, Toğluca, Oğurca, Göycə və s.

–ıq şəkilçisi ilə: Yanıq

–laq şəkilçisi ilə: Qışlaq.

–ıcı şəkilçisi ilə: Yayıcı.

–cik şəkilçisi ilə: Küzəcik və s.

Qeyd edək ki, Qanlı soyad ad kimi “Kitabi-Dədə Qorqud”da (Qanlı Qoca oğlu Qanturalı) işlənmişdir. Cəkurlu da Oğuz tayfalarından birinin adıdır. Zaman-zaman bu toponim təhrif olunaraq “Çaxırlı” formasına düşmüşdür. Şorca oykonim də türk xalqlarından birinin adı əks

QƏRBI AZƏRBAYCAN Göyçə mahalı

1903-cü ildə Tiflisdə çap olunmuş hərbi və məxfi topoqrafik xəritəsi əsasında tərtib edilmişdir.

etdirir. Oğurca oykonimindəki $z \rightarrow r$ əvəzləməsini nəzərə alsaq, oykonimin Oğuzca formasını əropa etmiş oluruq. Oğuz tayfasından kiçik bir hissəsinin adını əks etdirməkdədir

3. Göyçə hövzəsindəki oykonimlərin sintaktik xüsusiyyətləri

Göyçə mahalında yayılmış oykonimlərin sintaktik xüsusiyyətləri də maraqlıdır. Belə ki, I növ ismi birləşmə modelində olan oykonimlər çoxluq təşkil edir. Məsələn, Gödəkbulaq, Gözəldərə, Adatəpə, Dəlikdaş, Alaçıxqaya, Ağqala, Turşsu, Dəliqardaş, Qaraqaya və s. (5.53-55)

II növ ismi birləşmə modelində olan yaşayış məntəqəsi adları azdır. Məsələn: Azadxarabası, Kürdxarabası, Nəzədüzü, İnakdağı, Qayabaşı və s. Göründüyü kimi, bu oykonimlərin birinci komponenti qeyri –müəyyən yiyəlik halda, ikinci komponenti isə mənsubiyyət şəkilçili sözlə işlənmişdir.

III növ ismi birləşmə modelində yaşayış məntəqəsi adı yoxdur. Ümumiyyətlə, Azərbaycan toponimiyasında bu növdə oykonim yoxdur. Mikrotoponimiya da isə belə adlar yüzlərlədir. Məsələn, Məmmədin biçənəyi, Şamilin arxacı, Vəlinin qobusu, Ziyaratın altı, Hacı Kərimin tapı və s. Az da olsa, Göyçədə feli sifət modelində kənd adları vardır: Kələqıran, Subatan, Basarkeçər, Kolagirən və s.

Göründüyü kimi, I növ ismi birləşmə modellərindəki sözlər yanaşma əlaqəsilə formalaşmış və adın tərkibindəki ikinci komponent əsasən relyef və ya su mənbəyi bildirən sözlərdir: dərə, qala, qaya, su, daş, bulaq və s. Görünür, ilk vaxtlar doğrudan da coğrafi obyekt relyefi və ya su mənbəyinin öz adını bildirmiş, sonralar isə orada, yəni coğrafi obyektin yanında yaşayış məntəqəsi salınandan sonra coğrafi obyektin yeni növü – oykonim yaranmışdır (2.199). Göyçə hövzəsindəki toponimlərdə də qara, ağ, qızıl (qırmızı), göy sifətləri geniş işlənmişdir. Balkan ölkələrindən ta Çin dənizindəkə rəng bildirən bu sifətlər müxtəlif fonetik variantlarda aktiv işlənir.

Bütün türk dünyasında olduğu kimi, Azərbaycan toponimiyasında da kəndləri və digər coğrafi obyektləri bir-birindən fərqləndirən təyinedici sözlər bir sistem kimi mövcud olmuşdur. Bu fərqləndirici sözlər əsasən coğrafi obyektin sahəsinə görə “böyük”, “kiçik”, yol istiqamətinə görə “birinci”, “ikinci”, relyefə görə “aşağı”, “yuxarı”, kənd adlarının önündə işlədilmişdir. Məsələn,

Böyük Mərzə, Kiçik Mərzə, Böyük Ağdağ, Kiçik Ağdağ, Böyük Dəlikdaş, Kiçik Dəlikdaş, Aşağı Şorca, Yuxarı Şorca, Böyük Qaraqoyunlu, Kiçik Qaraqoyunlu, Yuxarı Cəmbərək, Aşağı Cəmbərək, Birinci Qoşabulaq, İkinci Qoşabulaq və s. və s. Məzrə ərəb mənşəli opeiyativ olub, tarla, əkilmiş yer mənasındadır.

Göründüyü kimi, soyadlar şəxsləri fərqləndirdiyi kimi, fərqləndirici sözlər də eyni adlı coğrafi obyektləri fərqləndirməyə xidmət edir (6.331). Bu yazıda ancaq rus hərbi və məxfi xəritələrində əks olunan keçmiş Göyçə mahalının yaşayış məntəqəsi adları tədqiqata cəlb olunur. Bu tarixi toponimlər bizim Qərbi Azərbaycanda aborigen bir xalq olmağımızı təsdiq edir. Ancaq hər kəndin ərazisindəki yüzlərlə mikrotoponim aktiv işlənmədiyi üçün məhv olmuşdur. İnsanlar kimi, toponimlərimiz də mənfur ermənilərin soyqırımına məruz qalmışdır.

Elmi yeniliyi: Göyçə hövzəsinin toponimlərinin linqvistik təhlili elmi cəhətdən vacib məsələlərdəndir. Çünki tarixi toponimlər bizim Göyçə və ona yaxın olan ərazilərin aborigen əhalisi olduğumuzu, kimliyimizi təsdiq edir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədə əks olunan toponimik vahidlərdən, toponimik lüğətlərdən və xəritələrdən tərtib olunmasında istifadə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türkmənşəli toponimləri. Bakı: Elm, 2002, 695 s.
2. Bayramov A.Ə. Azərbaycan onomastikası. Bakı: AM 965 MMC, 2015, 315 s.
3. Budaqov B.Ə. Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: İsmayıl, 1998, 452 s.
4. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə., Gürcüstanda türkmənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: İsmayıl, 2002, 320 s.
5. Ələkbərli Ə. Qədim türk oğuz yurdu. "Ermənistan". Bakı: Sabah, 1994, 204 s.
6. Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: SDU nəşri, 1991
7. Qafqaz hərbi dairəsinin hərbi topoqrafik xəritəsi. Tiflis: 1903-cü il (rusca).
8. Жучкевич В.А. Общая топонимика. Минск: Вышэйшая школа, 1980, 288 с.

РЕЗЮМЕ

ТОПОНИМЫ БАССЕЙНА ОЗЕРА ГЕОКЧА

Bayramov A.A., Tagiyeva R.I.

Ключевые слова: Южный Кавказ, гидроним, ороним, зооним, фитоним, топоним.

В статье указываются названия населенных пунктов, нашедших отражение в военных и секретных картах, составленных в 1903 году. Также анализируются лексико-семантические, морфологические и грамматические особенности этих названий, приводятся различные примеры.

SUMMARY

TOPONYMS OF GOYCHA LAKE BASIN

Bayramov A.A., Tagiyeva R.I.

Key words: South Caucasus, hydronym, ozonym, zoonym, fitonym, toponym.

The article deals with the description of Turkish origin toponyms existing in Goycha Lake basin in 1903 in Russian military cartographic maps. Besides these, lexico-semantic groups, morphological and syntactical features of toponyms are analysed in the article.

Daxil olma tarixi:	Ilkin variant	10.12.2015
	Son variant	20.01.2016